

"תורתך שעשועי"

יו"ל ע"י בית מדרש לבעלי בתים ולגמלאים - קרית הבעש"ט פתח תקוה

"ורצע אדניו את אָזְנוֹ בַּמְרָצֶע וְעַבְדּוֹ לְעֹלָם" (שמות כ"א, ו')

אם ביי"ד מכרו אדם לעבד בגלל שגנב ואין לו כסף להחזיר, אז אדונו יכול לתת לו שפחה כנענית, וכאשר הוא משתחרר לאחר שש שנים הוא יוצא בגפו ללא אשתו וילדיו. אך אם הוא אומר שהוא אוהב את אדונו, את אשתו ואת בניו, אז אדונו רוצע את אָזְנוֹ, והוא ממשיך לעובדו עד עולם, ככתוב בפסוקים הבאים, ונעסוק במספר שאלות המתעוררות לגבי דין זה:

(ה) **וְאִם אָמַר יֹאמֵר הָעֶבֶד אֶהְבֵּתִי אֶת אֲדֹנָי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בְּנֵי, לֹא אֵצֵא חֲפְזִי.**
(ו) **וְהִגִּישׁוּ אֲדֹנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדָּלֶת אוֹ אֶל הַמְזוּזָה, וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בַּמְרָצֶע וְעַבְדּוֹ לְעֹלָם.**

דין זה מופיע גם בספר 'דברים' בפרשת 'ראה':

(טז) **וְהָיָה כִּי יֹאמֵר אֱלִידָךְ לֹא אֵצֵא מֵעַמְּךָ, כִּי אֶהְבֵּךְ וְאֶת בֵּיתְךָ כִּי טוֹב לוֹ עִמָּךְ.**
(יז) **וְלִקְחָתָּ אֶת הַמְרָצֶע וְנִתְתָּהּ בְּאָזְנוֹ וּבְדָלֶת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם" (דברים ט"ו, ט"ז - י"ז).**

שאלה מרכזית

למושג - 'עולם' יש שני שימושים עיקריים. **האחד** המופיע בדברי חז"ל מכוון למציאות כולה, תבל ויושביה, וכמו שמובא למשל במס' 'ראש השנה' (י" ע"ב): "רבי אליעזר אומר בתשרי נברא העולם". **והשני** המובא הרבה פעמים בתנ"ך ומכוון לתקופת זמן. ובפעם הראשונה בתורה הוא בא במובן של נצח, זמן אין סופי: "וַיִּצְטַח פָּרֹ וַיִּשְׁלַח יְדּוֹ וַלְקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם" (בראשית ג', כ"ב). יש שהוא מכוון לכל הדורות שעתידים לבא, כמו בפסוק: "וּנְתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרַע אַחֲרֶיךָ אֲחֻזַּת עוֹלָם" (בראשית מ"ח, ד'). ויש שהוא מכוון לתקופת זמן מסוימת כמו חמישים שנה של עבודת הלוי, כמובא בתלמוד 'ירושלמי': "שאמרה וישב שם עד עולם והלא **אין עולמו של לוי אלא חמשים שנה**, דכתיב ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה" (ברכות ל"א ע"א). ולכן, מתעוררת כאן השאלה, לאיזה זמן הכוונה בפסוק שלנו לגבי עבד נרצע - **וְעַבְדּוֹ לְעֹלָם?**

פירוש א' - 'לעולם' - עד היובל - דין זה מובא ב'**מכילתא**' (פרשת משפטים מסכת נזיקין פרשה ב'): "ועבדו לעולם. **עד היובל**. שהיה בדין ומה אם הכסף שיפה כחו וקונה הכל אינו קונה אלא שש, רציעה שאינה קונה אלא עבדים אינו דין שלא תקנה אלא שש. הא מה ת"ל ועבדו לעולם - **עד היובל**". **כלומר**, היה מקום לומר ק"ו, שאם כסף שקונה הכל, קונה עבד רק לשש שנים, אז רציעה שקונה רק עבדים, גם תקנה רק לשש שנים. אלא, שלגבי קניית עבד עברי מבית דין נאמר במפורש - **'שש שנים יעבד'**, ואילו לגבי נרצע נאמר - **'ועבדו לעולם'**, ולא נאמר לשש שנים, לכם צריכים לפרש שנמכר ליותר זמן, ואומר המדרש שזה עד היובל, אך לא ברור מניין לומד המדרש שעובד דווקא עד היובל.

אמנם, המדרש מעלה אפשרות נוספת, שאולי הכוונה כמשמעו עד עולם, אך דוחה אפשרות זו: "או ועבדו לעולם **כמשמעו** ת"ל (ויקרא כ"ה) **ושבתם איש אל אחוזתו**. רבי אומר בא וראה **שאינו העולם אלא חמשים שנה** שנא' ועבדו לעולם עד היובל. הא כיצד הגיע היובל יצא, מת האדון יצא". **כלומר**, שאם היה רק את הפסוק שלנו, היינו יכולים לפרש כפשוטו, שיהיה עבד לתמיד. אלא, שהפסוק בספר 'ויקרא' פרשת 'בהר' אומר במפורש שבשנת היובל חוזרים העבדים הנרצעים אל משפחותיהם: "ושבתם איש אל אחוזתו, ואיש אל משפחתו תשב".

ונראה להסביר בדברי רבי שאומר - 'בא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה', שכוונתו לומר, שאין העולם כמשמעו לתמיד, אלא רק עד חמשים שנה, שהרי אם פגע בו יובל לפני שעבד חמשים שנה, הרי הוא גם יוצא לחופשי.

ועדיין יש לשאול, אם בפרשת 'בהר' מובא שהעבדים משתחררים בשנת היובל, אז למה אצלנו לא נאמר - **'ועבדו עד היובל'**, ובמקום זה נכתב בצורה **עלומה** - 'לעולם', במקום לכתוב בצורה מפורשת עד מתי.

'דש"י' מביא בפירושו שחמישים שנה נקראים - 'עולם': "ועבדו לעולם - עד היובל או אינו אלא לעולם (קידושין טו) כמשמעו. ת"ל (ויקרא כה) ואיש אל משפחתו תשובו, **מגיד שחמישים שנה קרויים עולם**, ולא שיהא עובדו כל חמשים שנה אלא עובדו עד היובל בין סמוך בין מופלג". כלומר, מכיוון שאצלנו נאמר שהוא עובד לעולם, ובפרשת 'בהר' נאמר שהוא משתחרר ביובל, אז משמע שחמישים שנה נקראים 'עולם', אך אין הכוונה שצריך לעבוד חמישים שנה, אלא עד שיגיע היובל. ומסביר בעל '**שפתי חכמים**' שאם היה כתוב - **'ועבדו עולם'** היה משמע שיהא עובדו חמישים שנה, אך מכיוון שכתוב - **'לעולם'**, אז משמעו עד היובל, ויתכן שיהיה פחות שנים.

ועוד יש לשאול, שהרי בפרשה הקודמת פרשת 'יתרו' קראנו: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הִנֵּה אֲנִי בֹא אֲלֶיךָ בְּעַבְיֹת פְּעָבִיר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְּרֵי עִמָּךְ וְגַם בְּדַבְּרֵי אֲמִינוּ לְעֹלָם" (שמות י"ט, ט'). ובוודאי ששם אין הכוונה רק לחמישים שנה אלא לדורי דורות, אז למה כאן לגבי עבד נרצע דורשים שהוא עובד רק עד היובל?

ואולי, היה אפשר לתרץ, **שלומדים עבודה מעבודה**, כמו שלוי עובד במשך חמשים שנה, כך העבד הנרצע צריך לעבוד עד חמשים שנה. אך אין הדברים דומים, כי אמנם הלוי עובד חמשים שנה, בלי קשר לשנת היובל, ואינו מפסיק את עבודתו אם הגיע שנת היובל. אך עבד לא בהכרח עובד חמשים שנה, כי אם היובל הגיע מוקדם יותר, אז משתחרר, למרות שעבד פחות מחמשים שנה.

כתיב מלא או כתיב חסר - ואולי, נוכל לתרץ, שאצל משה נאמר - 'וְגַם בְּדַבְּרֵי אֲמִינוּ לְעֹלָם' בכתוב מלא עם וא"ו, ואילו אצל **עבד נרצע** נכתב בכתוב חסר - **וְעַבְדּוֹ לְעֹלָם**. **ומכאן נלמד**, שאם כתוב - **'לעולם'** מלא הכוונה כמשמעו **לדורות עולם**, אך אם כתוב **לעולם חסר**, הכוונה לפחות שנים, ומפרשת 'בהר' לומדים שהכוונה עד היובל.

אך, לכאורה, רעיון זה נסתר מדינו של **עבד כנעני** שעליו נאמר: "וְהִתְנַחֲלְתֶם אֹתָם לְבְנֵיכֶם אַחֲרֵיכֶם לְרֵשֶׁת אַחְזָה לְעֹלָם בְּהֵם תַּעֲבֹדוּ" (ויקרא כ"ה, מ"ו). וגם שם נכתב בכתוב חסר, ובכל זאת אין הכוונה שיעבדו רק עד היובל אלא לעולם כמשמעו.

ועוד, יש לשאול, לגבי המשמעויות השונות של המושג - **'לעולם'** שבין שני סוגי העבדים, שאצל עבד עברי שנרצע משמעו רק עד היובל, ואילו אצל עבד כנעני משמעו היה לעולם כמשמעו, ומדוע אותה מילה מקבלת משמעויות שונות.

ואכן, **'רבינ"א'** בפירושו על עבד כנעני שואל שאלה זו: **"לעלם בהם תעבדו"**. תימא כיון דעבד כנעני אתקש לאחוזה נימא כי היכי דאחוזה יוצאה ביובל הכי נמי עבד כנעני, ואי משום לעולם בהם תעבדו אימא לעולמו של יובל כמו ועבדו לעולם דנרצע". ומתוך: "ונראה דאם כן לשתוק מן לעולם בהם תעבדו דמהקישא ידעינן דאינו יוצא עד היובל. ועוד אפילו לעולם דנרצע הוה אמינא לעולם ממש אי לא ושבתם וגו' כפרמ"מ".

סדר המילים בפסוק - ישנו יסוד במדרש הפסוקים, שאם מופיע רעיון מסוים בשני מקומות, וסדר המילים הוא שונה ממקום למקום, הרי שהדבר בא ללמד על משמעות אחרת של הפסוק. למשל, במס' **'סנהדרין'** (ס' ע"א) אומרת הגמ' שיש הבדל בין אם כתוב: **"ושמרתם את חקתי"** (ויקרא י"ח, ה') שהכוונה לחוקים שה' ציווה במעמד הר סיני, לבין אם המילים באים בסדר הפוך כמו בפסוק: את חקתי תשמרו" (ויקרא י"ט, י"ט) שמדבר על חוקים שכבר נתנו בעבר לבני נח.

ונראה לומר, לפי רעיון זה, שיש הבדל בין עבד נרצע שנאמר לגביו - **'ועבדו לעלם'**, לבין עבד כנעני שנאמר עליו בסדר הפוך - **'לעלם בהם תעבדו'**. אצל עבד נרצע הדין העיקרי בא לידי ביטוי במילה הראשונה שהיא - **'ועבדו'**, אך תיאור הזמן - **'לעלם'**, מופיע רק אח"כ כתיאור משני, ולכן אין הכוונה ממש לעולם אלא רק עד היובל. ואילו אצל עבד כנעני הדין העיקרי בא בתיאור הזמן שמופיע בתחילה - **'לעלם'** ורק אח"כ הפעולה - **'בהם תעבדו'**, ולכן אצלו הדין הוא לעולם ממש כמשמעו.

לעלם בהם תעבדו - חסר - ועדיין יש לשאול, אם עבד כנעני עובד לעולם, אז מדוע גם אצלו מופיע בכתב חסר - **'לעלם'**? ונראה לומר, שהרי במס' **'גיטין'** (ל"ח ע"ב) מובאת מחלוקת בין ר' עקיבא לר' ישמעאל אם מותר לשחרר עבד כנעני: "תנו רבנן לעולם בהם תעבדו - רשות דברי רבי ישמעאל, רבי עקיבא אומר חובה". ולמרות שנפסקה הלכה כר' עקיבא, כמובא ב**'ירמב"ס'** (הל' עבדים פ"ט ה"ו), אך כיוון שקיימת דעה שיש רשות לאדון לשחררו, יתכן, שלכן התורה כתבה **'לעלם'** בכתב חסר, לרמז שישנה אפשרות שהוא לא יעבוד לעולם ממש.

ועוד, שלדבר מצווה מותר לשחררו כמובא שם בגמ' וכן במס' **'ברכות'** (מ"ז ע"ב): "מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה... והיכי עביד הכי והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנאמר לעלם בהם תעבדו, לדבר מצוה שאני, מצוה הבאה בעבירה היא. מצוה דרבים שאני".

וישנם עוד מקרים שבהם עבד כנעני משתחרר, כמו בראשי איברים ועוד אפשרויות, ויתכן שבגלל כל הסיבות הללו, גם בעבד כנעני כתוב **'לעלם'** בכתב חסר.

טעמי המקרא - אפשר גם למצא סיוע לדבר ע"י טעמי המקרא, שהרי לגבי עבד נרצע לא כתובות המילים - **'ועבדו לעלם'** ברצף שיהיה משמעו שיעבוד לעולם, אלא מתחת למילה ועבדו יש טעם **'טפחא'** שהוא טעם מפסיק, ולכן יש לקרא - **'ורצע אדניו את אזנו במרצע ועבדו'**, ואילו המילה - **'לעלם'** מופיעה בנפרד, ולכן אפשר לפרש שאינו חייב לעובדו עד עולם, אלא עד היובל בלבד. ואילו לגבי עבד כנעני נאמר - **'והתנחלתם אתם לבניכם אחריכם לרשת אחזה לעלם'** ובה יש טעם **'טפחא'** המפסיק ללמד שהאדון מורישו לעולם ליורשיו, ובסוף הפסוק נאמר בנפרד - **'בהם תעבדו'**.

פירוש ב' - 'לעלם' - 'לזמן' - **'אבן עזרא'** סובר ש'עולם' משמעותו זמן: "ועבדו לעלם - ידענו כי מלת לעולם בלשון הקודש הוא זמן. כמו כבר היה לעולמים (קהלת א', י') זמנים. וישב שם עד עולם (שמואל א' א', כ"ב) עד זמן שיהיה גדול. וכן ועבדו לעולם. לזמנו של יובל שאין זמן מועדי ישראל ארוך ממנו, ויצאת חירות כאילו עולם מתחדש או יהיה פ"י שישבו לזמנו הראשון שהיה חפשי". כלומר, שעולם הוא 'זמן', אך לא מפורש בתורה כמה זמן, ולכן יש לקחת את יחידת הזמן הארוכה ביותר המופיעה בתורה, והזמן הארוך ביותר הוא היובל שבא לאחר חמישים שנה.

פירוש ג' - 'לעלם' - כל ימי חיינו - זו דעת **'רשב"ם'** שאומר: "לעולם - לפי הפשט כל ימי חיינו כמו שני בשמואל וישב שם עד עולם". כלומר, וודאי שאין הוא חולק על ההלכה שעבד נרצע משתחרר ביובל, אלא שמסביר את משמעות המילה 'לעולם' שהכוונה לכל ימי חיי האדם, בניגוד לשני הפירושים הקודמים שהכוונה לחמישים שנה, או לפרק זמן.

שאלה משנית א' - מה הדין אם לאחר תום הזמן, העבד מעוניין להמשיך ולעבוד?

'חתם סופר' אומר בענין זה: "ומ"מ אינו מפורש אם אח"כ עוד יאמר העבד אהבתי גם אח"כ אשתי ובני לא אצא חפשי, נהי אין האדון מוכרח לקיימו עוד מ"מ אם שניהם רוצים, יש להסתפק אם מותר עוד בשפחה הכנענית, ואת"ל מותר אולי צריך רציעה אחרת לקנס שנית על שחוזר ורוצה בשפחה, וי"ל היינו **ועבדו לעולם שיכול לעובדו עד עולם ברציעה זו** אם רצון שניהם בכך וצ"ע לדינא".

ונראה לומר, שאולי דווקא ניתן לדייק הפוך, שאם היה כתוב בתורה - **'ועבדו עד היובל'**, היינו יכולים לחשוב, שברציעה זו עובדו עד היובל, ואם רוצה להירצע שוב יעבוד עד היובל הבא. אך מכיוון שכתוב - **'ועבדו לעלם'**, אז יתכן שכוונת התורה לומר **'ש'עד היובל'** פירושו **'לעולם'**, כלומר זה הזמן הסופי ולא ניתן להוסיף עליו. וזה יתן לנו הסבר מדוע התורה כתבה בצורה כללית **'לעלם'** ולא בצורה מפורשת - **'עד היובל'**.

שאלה משנית ב' - האם האדון יכול לסרב לבקשתו להמשיך ולהיות עבד?

לדעת **'חתם סופר'** יש בזה קנס לאדון שחייב להחזיק את העבד עד שנת היובל: "וגם יש קנס לאדון הואיל והוא גרם זה לעבד הזה, ע"י שמסר לו שפחה כנענית, נפתה לבו אחריה ואחרי בניו, נמצא הוא הגורם ע"כ, בע"כ שלא ברצונו צריך להחזיק העבד אצלו עד היובל אפי' אינו צריך לו ואינו רוצה בו, על כרחו ירצענו ויקיימו אצלו. ואינו יכול להרחיקו מאשתו ובניו עד היובל".

לע"נ הנרצחים והחללים, לרפואת כל הפצועים, להחזרת כל החטופים, ולהצלחת צה"ל וכל עם ישראל, בעזרת ה' תשועת ה' כהרף עין. ביחד ננצח.

לעילוי נשמת - הגיליונות והלימוד מוקדשים לע"נ: ר' ישראל יצחק בן יעקב קנר ז"ל. ר' משה חיים בן שרגא פייבל הלוי שוורץ ז"ל. ר' אברהם הכהן בן חנום ז"ל. ולעילוי נשמות - 'חללי נצר אחרון' שמטעם ארגון - 'עמיתים'.

עברנו ללמוד בבית הכנסת 'קהל חסידים'. ניתן להצטרף גם לדרך הזום, וגם לדרך הטלפון, לפרטים נא לפנות למייל למטה. שעה 11.15 - שיעור בגמרא מסכת פסחים. שעה 12:00 - שיעור באור החיים הקדוש.

ביום ה' שיעור בפרשת השבוע (שיעור זה מתפרסם בסוף השבוע בבתי הכנסת בעלון של בית המדרש)

לפרטים נא לפנות בטלפון - 0548448692. לתגובות הערות והארות ולקבלת הגיליון במייל, גם במהדורה מורחבת,

נא לפנות לכתובת - Ingber@bezeqint.net